

Esmolem l'enteniment i la llengua

Aquest article té dues parts diferenciades. En la primera, faig un balanç d'urgència sobre uns quants problemes que afecten la pervivència de la llengua. En la segona, poso uns quants exemples de la pèrdua de la vigoria lingüística, sobretot en el llenguatge figurat, popular, de carrer. Des del punt de vista lingüístic vivent, manca molt de color, sal i pebre. Aquell esperit de compenetració entre el país i la gent que l'habitava, hereus de la ruralia, s'ha perdut gairebé del tot.

Text i fotos > **PEP VILA**, escriptor

L'any 1975, en ple franquisme, el plorat lingüista Joan Solà i Cortassa, en el pròleg al seu llibre *Del català incorrecte al català correcte* (1977) copiava, com ara faig jo, unes declaracions de l'autor Josep Ibáñez, que l'any 1967 afirmava: «Sí, senyors. Hi ha hagut un fabulós naufragi sense precedents. Però hi ha, encara, un fet més important: el mal temps no ha passat. Fa vint-i-vuit anys que no tenim escola, ni premsa diària, ni ràdio, ni cinema (una flor tardana no fa estiu), ni televisió. Que no tenim, doncs, cap dels mitjans realment eficaços d'evolució natural d'una llengua. I això en plena allau migratòria, impossible d'assimilar normalment en aquestes circumstàncies».

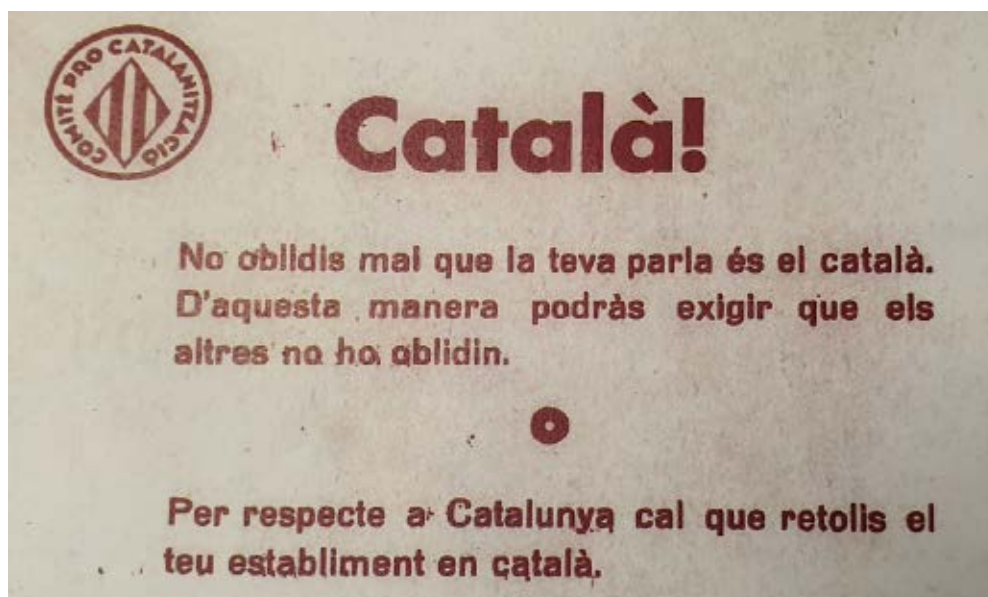
Des de llavors, què ha passat que no sapiguen més bé que jo? Es va acabar el franquisme, va venir la democràcia. Tenim premsa, escola, televisió, poc cinema, però uns altres problemes ens afecten, la majoria derivats de la nostra manca de sobirania política: Catalunya (encara!) no té una banca poderosa, tampoc cap companyia pròpia de telecomunicacions des de la qual pugui batallar per un espai digital propi, per les noves comunicacions i tecnologies, que són l'eix del futur. Malaguanyada dependència! El poder de la ciència i la tecnologia canvien el món. Per què les nostres institucions es van fer enrere, per exemple, amb la reivindicació de l'etiquetatge en català?

En aquest mateix pròleg, Solà continuava dient que «abans és el parlar

mateix que la correcció, i que hi ha multituds que cal guanyar per a la llengua; per a aquesta nostra llengua d'ara, probablement». En la confiança està el perill, diria jo. Els hem sabut guanyar? Ara es veu que la immersió lingüística a l'escola no era tan eficaç com ens han volgut fer creure, que la salut de la llengua és incerta. En més de quaranta anys de democràcia, la Generalitat ha estat incapaç de blindar la llengua o no ha pogut; de dotar-la d'un estatut sobirà, com del que gaudeix el francès al Quebec. Quan en els segles XV-XVI les cultures veïnes (castellana i francesa) advocaven per les seves llengües enfront del poderós llatí, les poques de-

>> Un adhesiu que es va fer molt popular en els anys vuitanta.

>> Campaña per utilitzar el català als comerços.

Pondrá el Corregidor el mayor cuidado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará providencias más templadas y disimuladas para que se note el efecto sin que se note el cuidado.

Felipe V, el Borbó

Avui: "Ni templadas, ni disimuladas, con la legalidad vigente."

>> Reial cèdula de 1768 signada per Carles III amb l'objectiu d'imposar l'ensenyament del castellà.

>> Retall de premsa sobre les instruccions de Felip V per introduir el castellà als Països Catalans.

fenses i apologies del català que hi havia eren tímides, pobres, sense vigoria. És clar que tampoc teníem una cort, ni una burgesia puixant que empenyés per darrere. Llavors ja molta gent tenia poca confiança en la llengua pròpia, un fenomen que, per diverses raons, ara mateix es fa més palès que mai. La submissió íntima. De la nació que volíem ser, hem passat a una simple noció. Hi ha poca consciència de país. Vivim entre encerts i limitacions.

L'any 1906, en un discurs que va fer al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, el poeta Joan Alcover va dir, entre altres coses: «Si l'antiga nacionalitat [catalana] s'esborrà de la memòria del món sense quedar-ne més rastre que l'idioma, n'hi hauria prou amb aquest element per reconstituir-la». De veritat, que la il·lusió d'Alcover es podria complir? Ja no tenim ni el control sobre el territori propi. Aquell primer congrés de 1906, ara fa més d'un segle, es proposava «reintegrar la nostra llengua en tota la seva primitiva esplendor i també en tots els seus drets, honors, prerrogatives i preeminències». I així podríem continuar, *ad nauseam*, fent-nos mala sang. Acabo aquesta introducció amb unes paraules del periodista Joan Ramon Resina publicades a Vilaweb: «Cada parlant que abandona una llengua contribueix a extingir-la». Anem per falses dreces.

Vet aquí, però, que escric aquestes ratlles un parell de dies després d'haver conegut el cas de l'escola de Canet. Fa la impressió que la justícia passa per damunt de l'executiu amb tota la cadena de condemnes, presó, exili, inhabilitacions, quotes a les escoles, etc. A veure qui en treu més rendiment electoral. Veurem com acabarà aquest retrocés dels drets lingüístics. El problema de la llengua no només és de globalització; la lògica perversa, les consignes imperials venen de segles enrere. Portem, a més, altres pedres a la sabata que ens incomoden; més d'un gra al cul, per dir-ho en llenguatge col·loquial. Seguiu-me, si voleu.

Dues pedres d'ensopec, o més

Catalunya té una de les taxes de natalitat més baixes d'Europa. Amb la pandèmia, també hem perdut milers de parlants. Veieu per on ens estem suïcidant com a poble? Tots sabeu que la demografia mana, la història dels pobles ens ho ensenya. A l'edifici on visc, per posar-ne un exemple, hi ha tres parelles joves que sumen cinc gossos i cap criatura. L'altre factor és que hi ha una emigració ingent no assimilada a la cultura del país. I aquest fet no té aturador, tot al contrari. Si vuit de cada deu catalans canvien de llengua, per norma o per educació (?), davant de l'interlocutor, val més que tanquem la barraca. Són segles i segles d'estat colonial. Tots tenim interioritzat qui és l'amo, costa desempallegar-nos-en, perquè aquest ja és un tema de psicologia col·lectiva. Per a què s'hauria d'aprendre el català, de què serveix, si el sofert catalanet ja hi renuncia d'entrada? D'altra banda, per a molts catalans la diglòssia en què ens hem instal·lat els resulta beneficiosa. Creieu que moltes empreses renunciarien avui a l'altre mercat? Més

d'un es justifica dient que parla dues llengües!

Francesc Ferrer i Gironès, autor del llibre *La persecució política de la llengua catalana*, un llibre que caldria llegir i els exemplars sobrants del qual van ser trinxats per l'editorial, em deia que si els catalans volguéssim, parlant només en català, podríem paralyzar el país. El problema és que potser ara no ens hi atreviríem. Quan l'historiador Jordi Rubió i Balaguer parlava de la decadència de la llengua o d'una cultura, afirmava que no creia en caclismes ni conspiracions, però sí en aflujaments col·lectius. I ara en patim un, potser el definitiu. Ens cal tacte i tàctica! Hauríem de portar la llengua a tots els estaments de la societat. Era el lema i títol d'un altre llibre de Joan Solà: *Plantem cara*. Com ho fem? Quan entrem, per exemple, en un museu o en una llibreria d'aquí i la persona encarregada pregunta a una altra persona del país: «Voleu el llibre o la guia en català o castellà?», i el client o la clienta d'aquí li contesta: «M'és igual», llavors ja se m'acaben els torrons! Fem manifestacions per la immersió lingüística i, en canvi, no lluitem pels nostres drets, ni tenim prou conviccions per defensar una cultura mil·lenària que ens nodreix i ens justifica. Un país sense estat que tingui consciència d'independència sobreviu per la cultura. Són aquelles paraules de Milan Kundera, a propòsit de la pèrdua de poder dels petits estats de l'Europa central (i són estats sobirans, ho subratllo): «L'identitat d'un peuple ou d'une civilisation se reflète et se résume dans l'ensemble des créations spirituelles qu'on appelle d'habitude "culture"». Ara tot són identitats disgregades, en un món divers. Fa la impressió que el fil humà i de continuïtat cultural se'ns ha malmès.

En més de quaranta anys de democràcia, la Generalitat ha estat incapaç de blindar la llengua, de dotar-la d'un estatut sobirà

La fraseologia amagada

Íntimament lligat a les preocupacions i els maldecaps que il·lustren la primera part d'aquest article, hi ha un altre tema que neguiteja. Es tracta de la defensa del parlar viu amb unes certes condicions de qualitat o d'expressivitat. És aquella reflexió del poeta anglès T. S. Eliot: «Un autor pot millorar —i fins i tot diria que està obligat a intentar-ho— la llengua que enraona i que parla i que sent parlar». L'eina expressiva, en segons quins registres, hauria d'anar més enllà de les funcions merament comunicatives. Sabem que una llengua pura és un mite, que la incomunicació també és impossible, fins i tot perjudicial. El llatí i l'occità tenen una gran literatura, però la llengua parlada és morta. I si perdem el carrer, la ciutat de Barcelona?

La pèrdua d'oficis manuals, l'ensenyament, l'escola, les noves tecnologies, els canvis demogràfics... han anat podant centenars de branques de la llengua on feien niu imatges, metàfores, comparances amb què molts ens enteníem. La majoria provenien del món rural. Si hom deia que el vi deslliava les llengües, què n'hem de dir, del plaer, del progrés del vici, de la vida als suburbis, del pas del temps, dels oficis, de la cançó, de la vida i la mort? Com podem anomenar totes aquestes representacions amb els mots de la tribu que no siguin un calc servil del castellà o de l'anglès? Què se n'ha fet, d'aquella riquesa de sinònims i de metàfores que teníem per designar les arrels d'un arbre que mostrava una florida exube-

rant? Us proposo de recuperar-ne algunes. Tot i que, perduts els referents, moltes frases ens semblen ja inintel·ligibles.

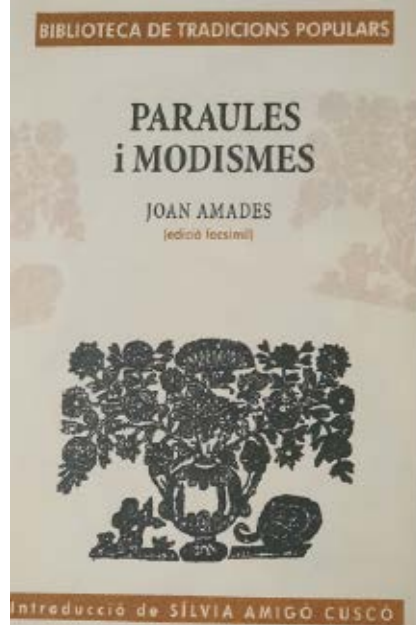
La publicació, aquests darrers mesos, de tres o quatre llibres que vetllen per la recuperació de conceptes, de mots, de dites, expressions o frases fetes gairebé condemnats a l'oblit, d'àmbits i mons rurals, no és també un dels altres signes a través dels quals intuïm la nostra vinent desaparició? Mireu-vos, si us plau, el llibre *D'Abantes a Xurrencai: El parlar de l'Empordà*, de Robert Sabater i Costa. O bé aquest altre: *100 paraules de l'Empordà*, d'Helena Borrell Carreiras, i veureu que en el fons batega una nostàlgia pels mots perduts de la tribu. El llibre *Ensenya'm la llengua*, del doctor Antoni Beltran, també és una peça excepcional que us recomano.

El llenguatge urbà, la utilització funcional d'una llengua en els registres més amplis, en els mòbils i altres aparells, fa que aquesta vagi perdent riquesa i precisió. Al pati de l'escola, els infants ja juguen en castellà. Qualsevol guionista o escriptor de novel·la eròtica, o de guàrdies i lladres; qualsevol interessat pel mar o pels baixos fons té dificultats per trobar, a voltes, un mot just, una expressió argòtica, una metàfora o una imatge que l'ajudi a formar conceptes, idees, mites. La llengua hauria de ser també el lloc d'un combat. Crec que Màrius Serra, enigmista i *verbivor*, ha recollit un centenar de vocabularis de localismes per mirar de trobar una fraseologia oculta que cal desentrellar. Què haurien fet Corromines o Moll sense aquest gavadal d'expressions condensades en els seus diccionaris?

«Salvem els mots», que deia Espriu

Els llibres de Josep Pla, de Josep Pous i Pagès, de Josep Vicenç Foix, de Víctor Català, de Joaquim Ruyra, de Guerau de Liost, entre molts altres, són plens de modismes, de jocs de paraules, de memòria, de frases fetes, de localismes, de recursos amb una gran expressivitat, d'una llengua popular viva o vulgar, una part de la qual és força intel·ligible per a les noves generacions. Guerau ens deia: «Quan soc als braços de la dida, tan petit | em trobo, que em sufoca la mola de son pit, | i em sem-

>> Portada d'un recull de Lluís Feliu sobre la parla a Llançà.

>> Portada de Paraules i modismes de Joan Amades.

bla que gambejo d'alguna gegantassa | per les carreres de les cuixes, per la plaça | de les colrades galtes, per la ufanosa vall | dels llavis, devinguda, al riure, xaragall». Hi ha alumnes que es rendeixen quan a classe els toca llegir *Solitud*. Les desventures de la Mila, el lèxic del pastor, gairebé necessitarien una reescriptura.

Més enllà de la nostàlgia, us ofereixo uns quants vocables d'ordre mental i vivencial, escollits de la bota del celler. La ment és omnívora. En aquesta pedrera, voldria cridar-vos l'atenció sobre un llibre modèlic, que ha passat per malla, al meu entendre, injustament. Em refereixo a l'obra de Lluís Feliu i Pumarola, *Recull casolà* (Figueres, 2007). Una obra excepcional que reconstrueix la parla quotidiana a l'Alt Empordà. No tot han de ser males notícies. A la xarxa podeu consultar la *Paremiologia catalana comparada digital*, de Víctor Pàmies i Riudor (*pcdd.dites.cat*), que recull cent cinquanta mil parèmies agrupades en deu mil paremiotipus diferents, de les sis-centes cinquanta mil que té recollides. Però sempre es tracta d'un llenguatge en passat, gairebé mig perdut. La llengua la fa la gent, l'hauríem de fer entre tots, més a consciència. El problema són els parlants! Cal treballar per l'autonomia lingüística.

El blanqueig lingüístic

Abans dèiem un *llet i cafè*; ara és un *cafè amb llet*. El cafè de tota la vida, ara és un *cafè sol*. A un infant, quan calia, li *eixugaven el cul*; ara l'hi *renten* o, fins i tot, l'hi *llimpïen*. El *poliol* es coneix amb la forma castellana *poleo-menta*; la *corretja* ha esdevingut el *cinturó* o *cinturón*, i *afogar-se de calor*, *ofegar-se*.

De mots nostres bandejats, n'hi ha centenars. La saviesa popular, però, és poderosa. Poca gent sap que *fer campana* era la pena que s'imposava a la mainada de les parròquies que havien faltat a classe: els feien tocar aquest instrument tan feixuc. Una *mala peça* ara és una persona dolenta, però en la indústria tèxtil era una troca o madeixa de baixa qualitat. Per això encara hi ha gent que figuradament *embolica la troca*. L'expressió *anar borratxo com una sopa* ve de quan la pagesia, per passar el fred, tirava un raig de vi a les sopes. També es deia que *sopes amb vi, no emborratxen, però acatxen*. Actualment, quan fem *passar per la pedra* algú, volem dir que renyem o castiguem algú, però antigament hi havia una pedra blava, una massa medicamentosa composta de diversos principis, que s'aplicava sobre la nafra i que produïa molta coïssor. D'aquí ve *passar per la pedra*. Altres comentaristes ens remetent a l'ofici de moldre la xocolata a la pedra, d'aixafar-la, de fer-la pols. El refrany *el meló i el casament, han de ser encertadament*, té un equivalent en castellà: *el melón y la mujer son difíciles de conocer*.

Així mateix, *engaltar* té el sentit de 'bufetejar': «Te n'engaltaré una». Abans, però, calia acostar a la galta les armes de foc per apuntar a algú. A Ripoll deien *fer com el canó de Ripoll, que tira sense engaltar*. Com que les armes de Ripoll tenien fama de precises, no calia ni engaltar-se-les.

Una altra expressió ben gràfica és *son de plom, llit de ploma; son de ploma, llit de plom*. És a dir: si dorms profundament, el llit et sembla tou i bla; si dorms massa lleuger, et lleves cansat. Al Pirineu deien *tant mor l'ovella com el corder*; és a dir, que tots som iguals davant la mort. A un o una que es tornava a casar, els amics i parents li engaltaven que *la carn viva fa oblidar la morta*. Si tenies cura maternal d'una persona enllitada, reconeixien que *les bones paraules fan menjar als malalts*. Quan hom havia sofert una decepció o un desengany i en venien conseqüències, al poble de Blanes deien: «Beu-te

aquest ou, que l'altre es cou!». En els hostals, qui menjava en abundància feia una *fartanega*, i es deia que els lladres *eren de l'ungla llarga*. A un lloc de treball, quan hi arribava un encarregat nou, a voltes li havien de recordar que *cap rector no es recorda de quan era vicari*. I una persona amb recursos «anava fletada».

A inicis del segle xx, a Girona, quan la mainada *feia de cos* (ara diem *anar de ventre*) cantava donant-se cops de puny al genoll: «Sant Mací, sant Maçà, | tinc caguera, tinc caguera; | sant Mací, sant Maçà, | tinc caguera i no puc cagar!» (tonada recollida per Santiago Masó i Valentí).

Els mots que designen l'amor i el sexe també han reulat molt. Ara només sents *follar, almeja, capullo, joder, polla*. La nostra llengua és, però, molt rica en expressions: *fotre un clau, cardar, fotre una clusca, clavar una bitlla*.

Quan un o una és *de la màniga ampla*, vol dir que *ha cardat més que el gall de la Passió*. El pobre penis, abans era la *tita, la titola, el pardal, la fava, l'ocell, la cuca* i un llarg etcètera. El vocabulari ara s'expandeix cap als símilis i les metàfores castelles: *fer un polvo. Tantes figures que es fan malbé i tants pardals que passen gana*, que deien els nostres avis. La manca de vigor sexual o d'interès pel sexe es caracteritzava amb aquestes expressions: *les ametlles ja són batudes* o *els ametllers s'han batut* (Josep Pla) o *tinc el rellotge a dos quarts de sis*. *Anar conill* o *conilla* ja ha passat a la història. Una persona que no es defineix sexualment és *mitja figura mig raïm*.

Qui tenia mal de coll presentava *rutija al canyó*. Una persona geniüda *treia foc pels queixals* o *tenia un geni com la pólvora*. En una societat gairebé laica, els renecs també es perden: *el Déu que et pela!* Un moribund *tenia oli per a mitja vetllada*.

I de quan el català era la mare de totes les llengües, del llatí, de la llengua de Roma, es deia: *avis murris porten nuvis amb omnibus gratis*. A les escoles de llatinitat, per fer les classes més passadores, els posaven aquestes dues

frases per traduir: *mater tua mala burra est* ('La teva mare menja una poma vermella') i aquesta altra: *ego fodo putas in agro* ('Jo planto patates al camp'). També té mèrit aquesta frase anglesa: *I see two cows* (pronunciada 'ai si tu caus!', la traducció de la qual és 'veig dues vaques'). I aquest embarbussament, no em direu que no és ben trobat: *era un capellà tan cap allà, que de tan cap allà no es veia*.

Tot aquest enfilall de mots i expressions, i tants d'altres que no acabariem mai, gairebé han desaparegut de la nostra experiència i del nostre horitzó immediat. El llenguatge salat present a Begur, Pals, Blanes, Palafrugell i Cadaqués també ha retrocedit molt. En aquest darrer poble deien que *embarcar en barca de canya, ho fa només qui enganya*. Figuradament, volia dir que qui prenia decisions equivocades s'acabava enganyant a si mateix, s'enfonsava en una falsa creença. Pensem-hi! Del bilingüisme anem directes cap a un *vil lingüisme*.

De la nació que volíem ser, hem passat a una simple noció. Hi ha poca consciència de país. Vivim entre encerts i limitacions.

>> Una felicitació en català.